

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Перетятко Галини Володимирівни на тему «Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук із спеціальності 1200.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена сучасними соціально-суспільними трансформаціями, які певним чином впливають на зміни у правовому регулюванні, а також на зміни у трактуванні змісту моральних принципів.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку правового регулювання, однією із яких є його деформалізація, неабияке значення мають теоретико-правові оцінки ролі системи моральних принципів і норм у правовому регулюванні. Зокрема, збільшення питомої ваги оціночних понять та відносно-визначених за змістом норм у правовому регулюванні, інтенсифікація введення моральних принципів і норм у нормативно-правові акти вимагають додаткових досліджень таких тенденцій під кутом зору ролі моралі у правовому регулюванні.

До того ж у період транзитивних змін в українському суспільстві виникає потреба осучаснити дослідження у сфері співвідношення права та моралі. У результаті розширення технологічних і соціальних можливостей суспільства з'являються нові, морально не вирішені питання, що потребують і морального осмислення, і правового врегулювання.

У той же час, серед існуючих наукових публікацій, які торкаються означеної проблематики, відсутні загальнотеоретичні монографічні дослідження впливу моралі на правове регулювання в Україні. Також недостатньо уваги приділено й питанням співвідношення права та моралі на стадії правотворчості, дослідженню впливу моралі на правозастосувальну

практику, зокрема, зовсім мало уваги приділено аналізу матеріалів практики на предмет вияву впливу моралі на правове регулювання, у тому числі плюралізму розуміння змісту вимог моралі.

Враховуючи зазначене актуальним та цінним для правової теорії і практики є дисертаційне дослідження Перетятко Г.В., у якому вперше у вітчизняній науці здійснено загальнотеоретичне комплексне дослідження впливу моралі на правове регулювання в Україні завдяки загальнотеоретичному аналізу під кутом зору впливу моралі, окрім правотворчої діяльності, також практики правозастосування і правотлумачення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Пропоноване автором дослідження здійснено згідно з планом наукової діяльності кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка в рамках держбюджетних тем: «Загальнотеоретичні та філософські аспекти правотворення в Україні» (2010 – 2012 рр., номер державної реєстрації 0109U004354); «Актуальні питання правотворення та правозастосування в Україні» (2013 – 2015 рр., номер державної реєстрації 0112U003525); «Техніка та технологія юридичної практики» (2015 – 2017 рр., номер державної реєстрації 0015U003954).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Загалом, наукові положення, рекомендації та висновки, сформульовані у дослідженні є достатньо аргументованими, містять глибокі напрацювання щодо пошуку науково-практичних рішень означених у дисертації завдань. Сформульовані мета і завдання наукової праці обумовили комплексний підхід до дослідження її предмета – форм, способів та загальних тенденцій впливу моралі на праворегулятивну діяльність в Україні. Автором вдало та вичерпно визначено терміно-понятійний апарат дослідження. Отримані теоретичні та практичні висновки стали результатом наукового пошуку

відповідно до поставленої мети і завдань дослідження. Слід звернути увагу й на те, що мета дисертаційної роботи сформована відповідно до актуальності теми та відповідає сучасним тенденціям розвитку правової науки.

Обґрунтованість отриманих автором наукових результатів базується на достатньо переконливій аргументації та висновках, послідовності та логіці викладу матеріалу, єдності всіх структурних підрозділів роботи. Висновки, які зроблені автором дослідження, вказують на досягнення визначеної мети та завдань наукового дослідження.

Достовірність та переконливість положень та висновків дисертаційного дослідження обумовлені вдало вибраними концептуальними підходами, загальнонауковими і спеціально-юридичними методами, а також способами дослідження.

Також означені характеристики дослідження ґрунтуються на достатньо широкому списку джерел, що складає 370 посилань. Огляд літератури та стану дослідження проблематики, що представлений автором у підрозділі 1.1 (с. 13-19), дає змогу стверджувати про належне вивчення та аналіз наукових праць за тематикою дослідження.

Позитивним також є те, що здобувач не обмежувалась лише теоретичним науковим матеріалом, а використала у своєму дослідженні значну кількість емпіричного матеріалу, серед якого варто відзначити опрацьовані законопроекти та відповідні супровідні документи, вибірккові стенограми пленарних засідань Верховної Ради України, деякі рішення Комітету Верховної Ради України з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України VIII скликання і стенограми його засідань (2014–2018 рр.), правозастосувальні акти низки органів державної влади, практика Громадської ради доброчесності (2017–2018 рр.), що вирізняє здійснене Перетятко Г.В. дослідження з-поміж інших загальнотеоретичних напрацювань у сфері обговорюваної тематики.

Найбільш вагомі наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертаційній роботі Перетятко Г.В., достатньо обґрунтовані в основному тексті цієї роботи та відображені у авторефераті дисертації. Текст вступної частини та висновків автореферату дисертації відповідає тексту дисертаційної роботи. Загалом, виклад матеріалу здійснюється логічно, послідовно, аргументовано, грамотно.

Новизна положень та висновки дослідження відповідають вимогам, що висуваються до кандидатських дисертацій. Дисертаційне дослідження відзначається належним рівнем наукової новизни, оскільки кожен з розділів дисертації містить такі положення. Серед положень дисертації, які заслуговують на схвальне відношення, варто виокремити наступні:

1. Важливим у дослідженні моралі крізь призму соціально неоднорідного суспільства є те, що моральні підсистеми, що базуються на основі соціальних груп, проявляються у певному розумінні і застосуванні моральних принципів відповідними суб'єктами. Формулювання моральних принципів у всіх будуть спільні – справедливість та добро, але у зміст моральних принципів різні соціальні групи будуть вкладати різне (с. 41 дисертації).

2. Перетятко Г.В., ззагальнюючи наукові теорії, дослідження та висновки щодо співвідношення моралі і права, запропонувала визначити такі співвідношення способів урегулювання суспільних відносин нормами права і нормами моралі (с. 53 дисертації):

- злиття права і моралі (інтегрованість моралі у право) – норми об'єктивованого права передбачають урегулювання суспільних відносин нормами моралі;

- тотожність – норми права та моралі передбачають ідентичне врегулювання суспільних відносин;

- суперечність або протилежність – норми права та норми моралі передбачають урегулювання суспільних відносин по-різному;

- неспіввідносність – способи урегулювання суспільних відносин нормами права та моралі не співвідносяться за сферою дії (індиферентність моралі чи права).

3. Здобувачем вперше визначено й проаналізовано використання морально-оціночних понять у Конституції України, основних міжнародних актах у сфері прав людини, кодексах та законах України, що відображає вплив моралі на розроблення найбільш значущих для правового регулювання нормативно-правових актів. Особливості такого впливу на розроблення досліджуваних актів у достатньому обсязі розкрито у підрозділі 2.2. (с. 61-80), а основні положення висвітлено у висновках до Розділу 2 (с. 103-105) та загальних висновках (с. 187-188). Окрім цього, позитивним є відображення результатів проведеного дослідження у додатках Д-3, що підвищує рівень їх достовірності, а також дає змогу більш детально ознайомитися із відомостями стосовно такого впливу.

4. Варто погодитись із дисертантом стосовно того, що, порівнявши результати дослідження Конституції України у сфері прав людини з результатами дослідження міжнародних актів, виявлено таке:

- згідно з Конституцією України, лише право на свободу світогляду і віросповідання може бути обмежене з метою захисту моральності населення, а у міжнародних актах є ціла низка прав, які можуть бути обмежені з таких мотивів (для прикладу: реалізація усіх без винятку прав людини, які проголошені у Загальній декларації, може бути обмежена з тих підстав, зокрема, що такі обмеження встановлені законом з метою забезпечення справедливих вимог моралі);
- права людини, передбачені міжнародними актами, більшою мірою «насичені» мораллю, аніж ті, що передбачені Конституцією України (сс. 74-75 дисертаційної роботи).

5. Необхідно констатувати, що автором наукового дослідження вперше виокремлено способи, якими здійснюється непрямий вплив моралі на законотворчість, зокрема такі, як: вплив моральних принципів, позицій і поглядів законотворця та суб'єктів, які залучаються до законотворчого процесу, на прийняття ними законотворчих рішень; врахування вимог моралі при розробленні проекту правової норми. Виокремлення автором зазначених способів здійснено на основі аналізу значної кількості законопроектів та супровідних документів, які були подані до Верховної Ради України, а також стенограм пленарних засідань законотворчого органу України (с. 85-100).

6. Заслугує на увагу припущення дисертанта (с. 111 дисертації) стосовно того, що вплив моралі на правозастосувальну діяльність проявляється у прямій та непрямій формах. Не видається можливим з огляду на особливості правозастосувального процесу з'ясування способів впливу моралі на таку діяльність у непрямій формі. Адже не завжди в акті правозастосування деталізується процес прийняття рішення та не повною мірою вказуються усі фактори, що на це рішення вплинули.

7. У дисертації набули подальшого розвитку положення щодо інтерпретацій моралі у контексті соціального регулювання з урахуванням соціальної неоднорідності суспільства (с. 34-42, 173-184); наукові підходи до визначення співвідношення способів урегулювання суспільних відносин нормами права та нормами моралі (44-61); наукові погляди щодо розуміння правозастосувального розсуду та морального оцінювання (с. 109-112); теоретичні напрацювання з аналізу практики ЄСПЛ стосовно обмежень реалізації прав і свобод людини з мотивів захисту та охорони моралі (с. 151-159).

8. Визначено, що плюралізм розуміння вимог моралі у процесі правозастосування та правотлумачення проявляється за таких умов (обставин): суб'єкти правозастосування одного рівня по-різному застосовують правову

норму, що містить підстави морального оцінювання, виходячи з різного розуміння змісту вимог моралі; суб'єкт правозастосування у межах своєї компетенції скасовує правозастосувальний акт іншого суб'єкта правозастосування виходячи з іншого розуміння змісту вимог моралі. У межах дослідження цього питання здобувачем проаналізовано правозастосувальну і правотлумачну практику судових та інших державних органів з метою виявлення у цій практиці проявів такого плюралізму (с. 173-184).

9. Заслуговує на схвальну оцінку позиція дисертанта стосовно доброчесності. Як зазначається на сторінках дисертаційної роботи (с. 134), за змістом доброчесність є однією із категорій моралі, якою оцінюється діяльність особи, зокрема її способу життя, з позиції моралі. Основна відмінність доброчесності від професійної етики полягає у тому, що у першому випадку акцент робиться на діяльності та способі життя особи, а у другому випадку саме професійна діяльність і статус займаної особою посади є в основі оцінки її моральних якостей. Попри це одне і те ж діяння особи може бути об'єктом оцінки (зокрема протилежної) як з боку професійної етики, так і з боку доброчесності. Наприклад, використання суддею свого посадового становища в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб є прямим порушенням суддівської етики. Однак таке використання службового становища може бути «виправданим» метою такого зловживання з позиції оцінки доброчесності цього судді, якщо, скажімо, таким зловживанням було врятовано комусь життя.

З огляду на вищенаведене можна зробити висновок про те, що дисертація Перетятко Г.В. відповідає високому теоретичному рівні та має значну наукову цінність. Структура дисертаційної роботи логічно побудована, ключові проблеми сформульовані досить чітко, наукові положення достатньо обґрунтовані та достовірні. Зміст дисертації відповідає обраній темі, характеризується системністю та комплексністю. Загальні висновки та висновки

з окремих питань теми дослідження мають вагоме значення для науки загальної теорії держави і права.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання у науково-дослідній діяльності для удосконалення й подальшого розвитку загальнотеоретичних правових уявлень про вплив моралі на правове регулювання; правотворчій та правосистематизаційній діяльності для підвищення рівня моральної обґрунтованості чинних і прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано стосуються питань моралі. Зокрема, здобувач брала участь у формуванні двох збірників нормативно-правових актів, присвячених питанням правового урегулювання суспільних відносин, що стосуються захисту суспільної моралі; правозастосувальній діяльності для підвищення якості правозастосувальних актів. Наукові розробки дисертаційного дослідження здобувача були впроваджені у діяльність Національної експертної комісії України з питань захисту моралі, зокрема у підготовці проекту закону України «Про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі» від 31.03.2010 р.; навчальній діяльності в навчальних курсах «Теорія права і держави», «Юридична етика», «Права людини», «Практика Європейського суду з прав людини», а також у галузевих юридичних дисциплінах.

Основні положення й висновки дисертаційної роботи викладено у 10 наукових статтях, з яких шість опубліковано у виданнях, що визнані фаховими з юридичних наук в Україні, та два – у науковому періодичному виданні іншої держави. Окрім того здобувачем було взято участь у дев'яти науково-практичних конференціях (усі тези доповідей опубліковано). Зазначене свідчить про належний рівень апробації результатів і висновків дисертаційного дослідження.

Оформлення дисертації у цілому відповідає вимогам, які ставляться до кандидатських дисертацій.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, за якою вона подається до захисту, а зміст автореферату є ідентичним до основних положень дисертації.

Недоліки та зауваження до дисертації. Разом із тим, дане дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча наукова праця, містить певні дискусійні, недостатньо розкриті положення, недоліки та зауваження. Їх спростування на прилюдному захисті дисертації сприятиме підвищенню рівня обґрунтованості та достовірності результатів дисертаційного дослідження.

По-перше, формулювання автором дисертації об'єкту та предмету дослідження не є ідеальним. Об'єктом дослідження є вплив моралі на правове регулювання в Україні. Предмет дослідження – форми, способи та загальні тенденції впливу моралі на праворегулятивну діяльність в Україні (с. 6 дисертації). Все ж таки, на думу офіційного опонента, об'єкт дослідження мав би бути ширшим, аніж сформульовано. Водночас, за вимогами МОН України, предмет дослідження повинен відображатись у назві роботи. Обраний же автором дисертації свідчить про відхилення від такого роду настанови.

По-друге, окреме місце у дослідженні Перетятко Г.В. займає вивчення проблематики плюралізму розуміння змісту вимог моралі різними суб'єктами у теоретичному та практичному аспектах (37-42, 173-183). Але дисертант обмежується лиш констатацією того, що у соціально неоднорідному суспільстві плюралізм у такому розумінні є неминучим. Автором не розглянуто питання можливості та доцільності встановлення об'єктивних (безсумнівних, однозначних) критеріїв морального оцінювання.

По-третє, здобувачем ґрунтовно вивчено питання нормативно-правового врегулювання оцінки відповідності суддів (кандидатів на посади суддів) критеріям професійної етики та доброчесності, а також проаналізовано практику такої оцінки (128-145). Зроблені автором висновки обмежуються лише загальними рекомендаціями щодо усунення виявлених недоліків нормативно-

правової регламентації здійснення такої оцінки та практики її реалізації (п. 4 Висновків, с. 189). Водночас, на жаль, відсутні конкретні пропозиції автора щодо внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів, які урегульовують здійснення названої оцінки.

По-четверте. Досліджуючи вплив моралі на правозастосувальну та правотлумачну практику державних органів виконавчої влади автором з'ясовано особливості здійснення морального оцінювання окремими державно-владними суб'єктами (с. 159-171). Пропри це дисертантом не висловлено оцінку наскільки результативними є діяльність цих державних органів стосовно захисту моральних цінностей, у процесі якої здійснювалося (чи мало б здійснюватися) моральне оцінювання. На основі такої оцінки дисертант могла б висловити свої пропозиції підвищення результативності такої діяльності, що, у свою чергу, додало б цінності даному науковому дослідженню.

По-п'яте. У рамках підрозділу 3.3. дисертації (сс.. 167-168 дисертації) зазначається про те, що «колегіальність при здійсненні морального оцінювання у процесі прийняття рішення має особливе значення, адже рішення приймається більшістю голосів. І у випадку переваги в один голос питання відповідності чи невідповідності моралі є на межі об'єктивності та суб'єктивності рішення». Як видається, такого роду твердження складно сприйняти з точки зору обґрунтованості. Чому рішення, прийняте простою більшістю голосів (навіть з перевагою в один голос) не є об'єктивним? Адже це принцип діяльності будь-якого колегіального органу. Це, у кінці кінців, прояв демократичності при прийнятті того чи іншого рішення. Постійні сумніви з приводу суб'єктивності при прийнятті такого роду рішення стримуватимуть його виконання і, як наслідок, зменшуватимуть його легальність.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Попри зазначене, висловлені зауваження не впливають на загалом високу оцінку дисертаційної роботи Перетятко Галини Володимирівни, а здійснений

дисертантом творчий пошук заслуговує на безумовну підтримку. Рецензована дисертація вирішує конкретну й значиму науково-прикладну задачу, містить низку раніше не захищених положень, які є особистими здобутками автора, мають наукову цінність і позитивне значення для подальшого розвитку загальної теорії права.

Зазначене дозволяє визнати дисертацію «Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти» завершеним самостійним дослідженням, що відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Перетятко Галина Володимирівна – на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету

С. Г. Стеценко

Підпис С.Г. Стеценка засвідчую:

Проректор з науково-педагогічної роботи
Запорізького національного університету

Ю.О. Каганов

